

Նարինե ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ
 Երևանի պետական համալսարան

**ԿԱՆԽԱՄՏԱԾՎԱԾ ԵՎ ՈՉ ԿԱՆԽԱՄՏԱԾՎԱԾ ՆԵՐԻՄԱՍՆԵՐԻ
 ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
 ԵՐԿԻՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

Սույն հոդվածում քննության են առնվում երկխոսության մեջ ներհմաստի դրսևորման երկու հիմնական ձևերի՝ կանխամտածված և ոչ կանխամտածված ներհմաստի տարբերակման լեզվական և խոսքային առանձնահատկությունները: Ուսումնասիրության հիմքում են խոսքային մտադրություններն ու խոսքում ոչ դիտարկող և պատահական ներակայվող իմաստները: Որպես ներհմաստի արտահայտման աղբյուր՝ անդրադարձ է կատարվում երկխոսության մասնակիցների համընդհանուր գիտելիքներին, վերանվանական հարաբերություններին և տվյալ հաղորդակցության համար հավելյալ, ոչ կարևոր կամ երկրորդական տեղեկատվությանը: Ոչ կանխամտածված ներհմաստը դիտարկվում է որպես լեզվական կանոններով պայմանավորված պատահականություն, իսկ կանխամտածված ներհմաստը՝ լեզվական միջոցների պլանավորված կիրառություն:

Բանալի բառեր. երկխոսություն, համատեքստ, արտակա կառույց, կանխամտածված ներհմաստ, ոչ կանխամտածված ներհմաստ, խոսքային մտադրություն, լեզվական միջոցներ, վերանվանական հարաբերություններ

Համարվելով մարդկային հաղորդակցման հիմնական միջոց՝ լեզուն իր մեջ արտահայտում է սուբյեկտի իրական մտորումները, դիրքորոշումները, վերաբերմունքն ու աշխարհայացքը: Միջանձնյա հաղորդակցումը, իրականացվելով հիմնականում երկխոսության տեսքով, վերջինիս արտակա կառույցներում բացահայտ և ոչ բացահայտ միջոցներով արտահայտում է ոչ միայն խոսքի իմաստը, այլ նաև «խոսողի իմաստը»՝ ասույթին կանխամտածված կամ ոչ կանխամտածված կերպով հաղորդելով լրացուցիչ իմաստներ, որոնք լեզվաբանության մեջ հայտնի են որպես ներհմաստներ: Դրանցով է պայմանավորված յուրաքանչյուրիս խոսքի «բազմաբովանդակությունը», որը ոչ միայն վերաբերում է խոսքի բազմատարբերակ արտաբերման և ընկալման հնարավորություններին, այլ նաև դրանց հիմքում ընկած դիտավորություններին և ոչ պատահականություններին:

Ներհմաստի տեսակների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ներակայումը սովորաբար դիտվում է երկու հիմնական մակարդակներում՝ *լեզվական* և *խոսքային*: Լեզվական մակարդակում ներհմաստն արտահայտվում և ընկալվում է լեզուների կառուցվածքային առանձնա-

հատկությունների շնորհիվ: Այսինքն՝ նախադասության արտակա կառույցն ամփոփում է ներակայված տեղեկատվություն, որն ընկալվում է ինքնաբերաբար և պայմանավորված չէ ոչ ընդհանուր, ոչ անհատական համատեքստերով /Penco, 1999/: Խոսքային մակարդակում ներիմաստն արտահայտվում և ընկալվում է երկխոսության ընթացքում խոսողի կողմից լեզվական միավորների «ընտրման» և ըստ նրա հայեցողության գործածման շնորհիվ: Այն հիմնականում ընկալվում է խոսքային գործընթացների շրջանակներում՝ հաշվի առնելով և՛ ընդհանուր, և՛ անհատական համատեքստերը: Ուստի, լեզվական մակարդակում ներակա տեղեկատվությունը խոսողի կամքից անկախ է արտահայտվում, իսկ խոսքային մակարդակում հետապնդելով որոշակի նպատակներ՝ այն դիտավորություն է պարունակում:

Ինչպես տեսնում ենք, ներիմաստը համարվում է երկակի բնույթ կրող լեզվական երևույթ՝ հաշվի առնելով նրա արտահայտման երկու հիմնական մակարդակների առանձնահատկությունները: Մի կողմից այն պարզապես «առաջանում է» խոսքում, մյուս կողմից՝ արտահայտվում է միտումնավոր՝ խոսքին հաղորդելով ենթատեքստ, որի ընկալմամբ էլ պայմանավորված է իրական իմաստի ճանաչումը:

Այսպիսով, ըստ երկխոսության մեջ արտահայտման եղանակի՝ տարբերակվում են ներիմաստի դրսևորման երկու հիմնական ձևեր՝

1. *Կանխամտածված ներիմաստ*
2. *Ոչ կանխամտածված ներիմաստ*

Ըստ մեր դիտարկումների՝ այս հակադրության հիմքում ընկած է այն տեսակետը, թե հաղորդակցման զարգացման որ փուլում է կատարվում իմաստի ներակայումը: Այսինքն՝ ուշադրությունը կենտրոնացվում է այն հանգամանքի վրա, թե ինչ իրավիճակներում է իրականացվում հաղորդակցումը, և ինչն է պատճառ հանդիսանում խոսքի իմաստի այս կամ այլ կերպ արտահայտման և ընկալման համար:

Եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ ներակա տեղեկատվությունն իր բնույթով ոչ անմիջականորեն ասվելիք նորություն, արդեն հայտնի կամ ոչ կարևոր տեղեկատվություն է, ինքնըստինքյան ակնհայտ է դառնում, որ «ոչ անմիջականորեն ասվելիք նորությունը» վերագրվում է կանխամտածված ներիմաստին, իսկ «արդեն հայտնի կամ ոչ կարևոր տեղեկատվությունը»՝ ոչ կանխամտածված ներիմաստին:

Կարևոր է նկատել, որ իմաստի կանխամտածվածությունը կամ ոչ կանխամտածվածությունը սերտորեն կապված են խոսքի, իսկ ավելի ստույգ՝ խոսքի իմաստի որակավորման հետ: Հայտնի է, որ ամբողջական նախադասությունը, բառակապակցությունը կամ նույնիսկ նախադասության մեջ մեկ բառը կարող են օգտագործվել *չեզոք*, *դրական* կամ *բացասական* իմաստներով: Այն դեպքերում, երբ բառի արտահայտած դրական կամ բացասական իմաստները խոսքում ընկալելի են, սակայն

ոչ տեսանելի արտակա կառույցներում, կարելի է ասել, որ գործ ունենք կանխամտածված ներհմաստի հետ: Չեզոք իմաստով արված արտահայտություններում, ի տարբերություն դրական և բացասական իմաստների, ներհմաստը կանխամտածված չի արտահայտվում: Այն զուտ լեզվական կառույցի գործածման հետևանք է, որի առկայության մասին խոսքն արտաբերողը կարող է նաև չհիմնալ:

Ինչպես արդեն նշվել է, խոսքի իմաստի գիտակցաբար և նպատակային ներակայումը հայտնի է կանխամտածված ներհմաստ անվանմամբ, որը մեր կատարած դիտարկումների արդյունքում փորձել ենք սահմանել հետևյալ կերպ. *«Եթե ներակա կառույցներում արտահայտված իմաստը համընկնում է խոսքային մտադրության հետ, խոսքում ներակայված իմաստները համարվում են կանխամտածված ներհմաստներ»:*

Ոչ կանխամտածված ներհմաստը բնորոշելով որպես դիտավորություններից զուրկ իմաստային բաղադրիչ և հաշվի առնելով նրա առաջացման նախադրյալներն ու առանձնահատկությունները (դրանց մասին կխոսենք ստորև)՝ այն կփորձենք սահմանել հետևյալ կերպ. *«Եթե արտակա կառույցներում արտահայտված իմաստը համընկնում է խոսքային մտադրության հետ, խոսքում ներակայված իմաստը համարվում է ոչ կանխամտածված ներհմաստ»:*

Ինչպես արդեն նշվել է, խոսքարտաբերման հիմքում ընկած են խոսքային մտադրությունները, որոնցով էլ պայմանավորված է իմաստի «առաջնային կամ երկրորդական կարևորությունը»: Նախադասության արտակա կառույցում հնարավոր չէ արտահայտել այն բոլոր իմաստները, որոնք ներակայվում են տվյալ նախադասության մեջ, այլապես խոսքը կստացվի երկար, ձանձրալի և անիմաստ, լի կրկնություններով ու բուն ասելիքի հետ առանձնապես կապ չունեցող դատարկաբանություններով: Բացի այդ, եթե չկա խոսքային դիտավորություն, չկա նաև անհրաժեշտություն շեշտելու և արտաքուստ արտահայտելու այն բոլոր իմաստները, որոնք, բխելով լեզվական միավորների բազմիմաստությունից, խոսքի կառուցվածքից, վերջինիս և լեզվական ձևերի երկիմաստությունից, ինքնաբերաբար ներակայվում են:

Ոչ կանխամտածված ներհմաստի սահմանումը հնարավորություն է տալիս եզրակացնելու, որ այն խոսքային մտադրության ուղղակի միջոցներով խոսքայնացման հավելյալ իմաստն է: Այսինքն՝ խոսողն արտահայտում է իր խոսքային մտադրությունները, իսկ ոչ կանխամտածված ներհմաստի մեկնաբանությունը ոչ թե փոխում է խոսքի իմաստը, այլ լրացնում է այն: Դ. Օ. Նաթանը մտադրության ուղղակի խոսքայնացումը դիտարկում է գիտակցական մակարդակներում: Ըստ այդմ՝ նույնիսկ խոսողը կամ հեղինակը չեն կարող իմանալ այն բոլոր ներհմաստների առաջացման մասին, որ ունենում են իրենց արտահայտած մտքերը /Nathan, 1995: 191-192/: Եթե մտադրության ուղղակի խոսքայնացումը գիտակցված լեզվագործածումն է, ապա նրանից բխող

հավելյալ իմաստը՝ ոչ կանխամտածված ներիմաստը, արտահայտվում է ենթագիտակցական մակարդակում: Խոսքն արտաբերողն արտաբերման պահին կենտրոնանալով իր բուն ասելիքի վրա՝ չի կարևորում և անգամ չի էլ պատկերացնում, թե ինչպիսի իմաստներ կարելի է բխեցնել իր արտաբերած յուրաքանչյուր բառից: Նա հիմնականում գիտի, թե ինչ է պատրաստվում ասել, սակայն բառերը հատ-հատ չի ընտրում: Ուստի ուշադրությունը կենտրոնացնում է արտակա կառուցում արտահայտվող տեղեկատվության, հակիրճ, սակայն բովանդակալից խոսքաստեղծման վրա և չի էլ մտածում այն հանգամանքի մասին, որ արտաքուստ համառոտ, սակայն հագեցած բովանդակությունը կարող է ներիմաստի առաջացման պատճառ դառնալ: Հաջորդիվ ներկայացվող օրինակը նման երկխոսություն է:

A. I'm going away.

B. Where to?

A. *Steel Creek. There's some guys doing some winter mining there and they can use another hand.*

B. How long will you be there?

A. *Till June.* (Specht, 184)

Վերոնշյալ օրինակի արտակա կառույցներում խոսողը մի քանի բառով հայտնում է իր գնալու վայրը և նպատակը, սակայն խոսքն այնքան բովանդակալից է, որ կարելի է ներակայված իմաստներից մի շարք ենթադրություններ անել: Տեղանունի անվանումից՝ Steel Creek, կարելի է հասկանալ, որ խոսքը երկաթի հանքի մասին է, կատարված աշխատանքի անվանումը՝ winter mining, վկայում է, որ աշխատանքները կատարվում են ձմռանը: Մնացած լեզվական միավորները ներառում են այն իմաստները, որ խոսողն այնտեղ գնում է օգնելու համար, նա ծանոթ է հիշատակված երիտասարդների հետ, տեղյակ է նրանց գործունեության մասին և պատրաստ է աջակցել նրանց, պատանիները հնարավոր է աշխատեն մինչև ամառ, ինչի վերաբերյալ հավանաբար նախնական պայմանավորվածություն ունեն, խոսողը նույնպես մնալու է այնտեղ մինչև գարնան վերջ և այլն:

Մեր կատարած դիտարկումների արդյունքում եկել ենք այն եզրահանգման, որ ոչ կանխամտածված ներիմաստն ունի իր առաջացման նախադրյալները: Դրանցից մեկը երկխոսության մասնակիցների **համընդհանուր գիտելիքներն** են: Առաջարկվող օրինակում ակնհայտ է, թե համընդհանուր գիտելիքները որքան բովանդակալից, հակիրճ և դյուրին ընկալելի են դարձնում հաղորդակցումը:

A. You are the *Security Chief*?

B. *Alex Griffin. And this is Thaddeus Harmony, Deputy Director of Operations for Cowles Industries.* He used to be my boss. (Niven & Barnes, 14)

Տվյալ օրինակում Ալեքսը ներկայանալիս պարզապես տեղեկատվություն է հաղորդում և հավանաբար չի էլ մտածում, որ իր խոսքը

հագեցած է կանխենթադրույթներով և կանխավարկածներով, որոնցից տարաբնույթ ենթադրույթուններ կարելի է անել: Նա պարզապես կարևոր չի համարում շեշտել իր կամ դեկավարի սեռը, դա ինքնըստինքյան հասկանալի է դառնում իրենց անուններից, կամ նշել, որ քաղաքի կամ ինչ բնույթի արտադրական հաստատությունում է զբաղեցնում հիշատակված պաշտոնը, ինչ կրթություն է ստացել դրա համար և այլն: Դա նրա փոխարեն անում է աշխարհի, երևույթների, շրջակա իրականության և միմյանց մասին իր և խոսակիցների տեղեկացվածությունը, այն է՝ տվյալ հաստատության և այնտեղ առկա հաստիքների տվյալներից տեղյակ լինելը, Ալեքսի ով լինելուն և զբաղեցրած պաշտոնին ծանոթ լինելը, և նույնիսկ ավելին, կարիք չկա հիշատակելու, որ հաստատություններն ունեն պաշտոններ, հաստիքներ: Բացի այդ, հարցից հետո Ալեքսը պարզապես ներկայանում է, ինչն էլ հարցին դրական պատասխանելու նշան է:

Կարծում ենք, որ ոչ կանխամտածված ներիմաստի առաջացման նախադրյալ կարող է հանդիսանալ նաև **հաղորդման ոչ ենթակա՝ ավելորդ կամ երկրորդական տեղեկատվությունը**, որը չի արտահայտվում արտակա կառույցներում, սակայն սկամայից ներակայվում է: Այսինքն, սրանք խոսքից բխեցվող այն ենթադրելի իմաստներն են, որոնք առանց ավելորդ խոսքերի և նախորդ խոսքում առկա միավորների կրկնությունների անգամ մեկ բառով հասկանալի են դառնում և/կամ դրանց վերարտաբերումը հաղորդակցման ժամանակ առանձնապես կարևորություն չի ներկայացնում:

A. Would you have married her?

B. *I suppose so.* (Niven & Barnes, 168)

Տվյալ օրինակում «ենթադրում են»՝ I suppose արտահայտությունն իր մեջ ներակայում է նախորդ՝ ... have married her կառույցի իմաստը: Ուստի երկխոսության ընթացքում անհրաժեշտություն չկար ինքնըստինքյան հասկացվող տեղեկատվությունն ավելորդ անգամ կրկնելու:

Ոչ կանխամտածված ներիմաստի առաջացման նախադրյալներից ենք համարում նաև **խոսքային անհեռափոխությունը**, երբ խոսողը, մտքում ունենալով կամ հասկանալով ինքն ինչ նկատի ունի, խոսքն անգիտակցաբար՝ խոսակցի կողմից ընկալվելու տեսանկյունից ոչ լիարժեք է կառուցում:

A. Who said that? Who told you?

B. These police officers. I got a picture while *they were talking*.

A. They aren't police at all. (Ives, 4)

They were talking հատվածը խոսակցի ընկալման տեսանկյունից իմաստային առումով չի կարող լիարժեք լինել, քանի որ կառույցի շարունակության բացակայության պատճառով չի հասկացվում, թե ում հետ են ոստիկանները խոսում՝ միմյանց, թե այլ անձի (անձանց):

Ոչ կանխամտածված ներիմաստի առաջացման մեկ այլ նախադրյալ ենք համարում լեզվական միավորների **վերանվանական հարաբերությունները** (hyponymic relations) /Murphy, 2003; Hurford & others, 2007/:

Խոսքում գործածված յուրաքանչյուր բառ իր ուրույն տեղն ունի վերանվանական խմբում, որը խոսողն ու խոսակիցը ընկալում են ինքնաբերաբար և հաղորդակցման ընթացքում միմյանց չեն բացատրում դրանց տեղն ու դերը:

A. *It was your soup.*

B. I think there was more than enough. (Niven & Barnes, 168)

Վերանվանական բնութագրիչներին անդրադառնալիս կարելի է ընտրել ասույթում առկա ցանկացած լեզվական միավոր: Եթե, օրինակ, ընտրենք «սպուր»՝ soup բառը և երկխոսության ընթացքում նշենք նրա ներակայված վերանվանական բոլոր հատկանիշները՝ սնունդ, հեղուկ վիճակում, մածուցիկ, աղի կամ ոչ քաղցր, բուսական կամ կենդանական մթերքներով և այլն, խոսքն անիմաստ կստացվի: Բացի այդ, բառային բնութագրիչներն ամրագրված են յուրաքանչյուրիս գիտակցության մեջ և ընկալվում են ինքնաբերաբար:

Ոչ կանխամտածված ներիմաստի առաջացման հնարավոր նախադրյալների դիտարկումը թույլ է տալիս ոչ կանխամտածված ներիմաստը համարել լեզվական կանոններով պայմանավորված պատահականություն: Այս դեպքում լեզվագործածման ձևերը, բացի նախատեսված իմաստից, իրենց մեջ ամփոփում են այլ չեզոք իմաստներ, որոնք չեն ազդում խոսքի հիմնական ասելիքի վրա՝ ակամայից հանդիսանալով ներիմաստի կրողներ:

Կանխամտածված և ոչ կանխամտածված ներիմաստները տարբերակելիս գործ ունենք խոսքային գործընթացներում իմաստների՝ ոչ բացահայտ միջոցներով պլանավորված և ոչ պլանավորված կերպով արտահայտման հետ: Եթե ոչ կանխամտածված ներիմաստը խոսքում արտահայտվում է ինքնաբերաբար՝ առանց հատուկ դիտավորությունների և ակամայից լրացնում է արտակա կառույցում արտահայտված իմաստները, կանխամտածված ներիմաստի հիմնական առանձնահատկությունը սուբյեկտիվ մտադրությունների և դիտավորությունների առկայությունն է: Այսինքն՝ այստեղ ներիմաստը ոչ թե պատահականության սկզբունքով է արտահայտվում, այլ՝ դիտավորության:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Banfield A. Unspeakable Sentences: Narration and Representation in the Language of Fiction. Boston: Routledge and Kegan Paul, 1982.
2. Carberry S. Plan Recognition in Natural Language Dialogue. USA: MIT Press, 1990.
3. Hurford J. R., Heasley B., Smith M. B. Semantics: A Coursebook. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
4. Lyons J. Introduction to Theoretical Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.

5. Murphy M. L. *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
6. Nathan D. O. *Irony, Metaphor and the Problem of Intention // Intention Interpretation*, USA: Temple University Press, 1995.
7. Penco C. *Objective and Cognitive Context // Serafini L., Breillon P., Benerecetti M., Castellani F. (eds) Modeling and Using Context*. Berlin: Springer, 1999.
8. Ives J. *Evil Genius*. New York: Penguin Plays, 2010.
9. Niven L., Barnes S. *The Barsoom Project*. New York: Berkley Publishing, 1989.
10. Specht R. *Tisha*. USA: Bantam Books, 1976.

Н. МАНУКЯН – Особенности проявления преднамеренной и непреднамеренной имплицитности в диалоге. – В статье исследуются языковые и речевые особенности преднамеренной и непреднамеренной имплицитности в английском диалоге. Подробно изучаются способы проявления непреднамеренной имплицитности в речи.

Ключевые слова: диалог, контекст, эксплицитная структура, преднамеренная имплицитность, непреднамеренная имплицитность, вербальное намерение, языковые средства, гипонимические отношения

N. MANUKYAN – Intentional and Unintentional Implicitness in Dialogue. – The paper studies linguistic and discourse means of expressing intentional and unintentional implicit meaning in the dialogue. It deals with the examination of verbal intention and unintentionally expressed additional meanings. Special attention is paid to the means and ways of conveying unintentional implicitness.

Key words: dialogue, context, explicit structure, intentional implicitness, unintentional implicitness, verbal intentions, linguistic means, hyponymic relations